

**TURUN
YLIOPISTO**

Tukiviittomien vaikutus varhaiskasvatuksessa

Kasvatustiede

Kandidaatti -tutkielma

Varhaiskasvatuksen opettajan tutkinto-ohjelma

Kasvatustieteen kandidaatti

Laatijat:

Anni Koskiniemi

Suvi Sippola

16.04.2024

Rauma

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidatutkielma

Oppiaine: ROKL0724 Kandidaatintutkielma

Tekijät: Anni Koskiniemi & Suvi Sippola

Otsikko: Tukiviittomien vaikutus varhaiskasvatuksessa

Ohjaaja: KT Jukka Jännetyinen

Sivumäärä: 22 sivua

Päivämäärä: 16.4.2024

Tämän kandidaattitutkielman aiheena oli tukiviittomien vaikutus varhaiskasvatuksessa sekä niiden haasteet ja mahdollisuudet. Tutkielman tarkoituksena oli lisätä tietoa tukiviittomista sekä erityisesti niiden hyödyntämisestä varhaiskasvatuksessa. Tutkielman tutkimusmetodina käytimme kirjallisuuskatsausta. Aineistona käytimme kotimaisia ja kansainvälisiä tutkimusartikkeleita sekä kirjallisuutta. Aineistoa keräsimme myös helmenkalastusmetodin avulla. Tutkimusaineistoa analysoimme kriittisesti ottaen huomioon sen luotettavuuden.

Tämän kirjallisuuskatsauksen avulla oppii ymmärtämään miten tärkeä kommunikointiväline tukiviittomat ovat varhaiskasvatuksessa. Ne auttavat lapsia kommunikoimaan paremmin erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Tukiviittomien tärkeys korostuu nykypäivän varhaiskasvatuksessa, sillä niiden käyttäminen toisi mahdollisuuden osallistaa kaikkia lapsia tasavertaisesti toimintaan. Nykyään varhaiskasvatuksessa on monia eri kansallisuuksia, jolloin yhteistä kieltä ei välttämättä löydy. Tässä hyvänä apuvälineenä toimivat tukiviittomat. Tukiviittomat tuovat kuitenkin haasteita varhaiskasvatuksen ammattilaisille, sillä niiden opettaminen on koulutuksissa puutteellista. Tukiviittomien tarve on merkittävä osa varhaiskasvatusta, joten koulutuksen tulisi painottaa tätä opinnoissa.

Avainsanat: tukiviittomat, inklusiivinen varhaiskasvatus, varhaiskasvatus, inklusio, kommunikointimenetelmä, vuorovaikutus

Sisältö

1	Johdanto	4
2	Tukiviittomat	6
2.1	Tukiviittomien käytön syitä	6
2.2	Tukiviittomien kohderyhmät	7
2.3	Vaikutus varhaiskasvatuksessa	9
2.4	Tukiviittomien haasteet ja mahdollisuudet	10
3	Inklusiivinen varhaiskasvatus	12
3.1	Inklusiivisuus kommunikoinnin tukena	12
3.2	Inklusio	13
4	Tukiviittomat käytännössä	14
4.1	Aikuisen mallintaminen	14
4.2	Tukiviittomat ja kuvat kielen tukena	15
4.3	Kehityksen tukeminen	15
4.4	Arkielämän tilanteita	16
5	Johtopäätökset	18
6	Lähdeluettelo	20

1 Johdanto

Varhaiskasvatuksella tavoitellaan lasten tavoitteellista sekä suunnitelmallista kasvatusta. Näiden lisäksi kokonaisuuteen kuuluu hoito ja opetus, missä keskitytään etenkin pedagogiikkaan. Varhaiskasvatuksen oppimisympäristö tulisi huomioida niin, että se olisi lapsille turvallinen ja terveellinen ottaen huomioon kehitys sekä ikä. Ympäristön tulisi olla oppimista edistävä ja kehittävä. (Heiskanen, Neitola, Syrjämäki, Viljamaa, Nevala, Siipola & Viitala 2021.) Varhaiskasvatuksen tarkoituksena on edistää elinikäistä oppimista, tukemalla lapsen oppimista sekä toteuttamalla tasa-arvoa ja inklusiivisuutta varhaisessa vaiheessa. Tämä sisältää kaikille lapsille tasapuoliset oikeudet, yhdenvertaisuuden, yhteisöllisyyden periaatteet, sosiaalisen osallisuuden sekä moninaisuuden kunnioittamisen, tasa-arvon ja syrjimättömyyden. (Opetushallitus 2022.)

Tässä kirjallisuuskatsauksessa tutkitaan miten tukiviittomat vaikuttavat varhaiskasvatuksessa sekä millaisia haasteita ja mahdollisuuksia ne tuovat varhaiskasvatuksen arkeen. Tekstissä tutkitaan myös erilaisia syitä sekä kohteita, miksi ja keiden kanssa tukiviittomia tulisi soveltaa. Tukiviittomat ovat osana myös inklusiivista kasvatusta, jota tutkielmassa avataan lyhyesti, sisällyttäen käsitteen inklusio. Inklusiivista näkökulmaa käsitellään kommunikoinnin näkökulmasta. Kirjallisuuskatsauksessa kerrotaan, miten tukiviittomia voidaan käyttää hyödyksi arjen erilaisissa tilanteissa. Näitä käytettäessä aikuisen mallintamisella on suuri vaikutus siihen, miten lapsi omaksuu niitä. Tukiviittomien avulla tuetaan myös lasten kielellistä kehitystä sekä sosiaalisia kommunikoinnin taitoja. Tukiviittomien lisäksi tekstissä mainitaan muita erilaisia kommunikaatiokeinoja esimerkiksi kuvat sekä teknologia. Kuvia ja teknologiaa voidaan hyödyntää tukiviittomien rinnalla sosiaalisissa tilanteissa.

Lähiympäristössä olevilla ihmisillä on vaikutus lapsen ensikielen oppimiseen. Heidän kanssaan lapsi käyttää päivittäin puhuttua kieltä, joka on lapsen ensikieli. Joillekin lapsille puhutun kielen oppiminen saattaa olla hankalaa tai jopa mahdotonta. Tällaisissa tilanteissa hyödynnetään puhetta korvaavia ja tukevia keinoja viestinnässä. Osa pohjautuu apuvälineisiin viestinnän käytössä sekä ilmaisuun kehon avulla. Viestinnän apuvälineitä voi olla puhelaitteet sekä kommunikointikansiot ja kehollisessa ilmaisussa käytössä on tukiviittomat. (Launonen, Neuvonen & Savolainen 2022, 332–350.) Merkittävin keino esteettömässä viestinnässä on

tukiviittomat. Tämä on myös helpoin keino, sillä kädet ovat aina mukana. Varsinaista viittomakieltä tukiviittomat eivät ole, vaan ne ovat siteerauksia viittomakielestä. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.) Viittomakieltä käyttävät kuurot, heidän perheenjäsenensä sekä tulkit. Tämä on luonnollinen kieli, joka on yksi vähemmistökieli Suomessa. (Sume 2019, 305–317.)

2 Tukiviittomat

Tukiviittomat on puhetta sekä puheen tapailua tukeva kommunikointimenetelmä.

Tukiviittomissa käytetään viittomakielen viittomamerkkejä, jotka lainataan viittomakielestä (Huuhtanen 2011, 27–30.) Viittomakielestä on ollut viitteitä jo 1500-luvulta alkaen, kuitenkin kirjallisesti sitä on merkitty 1600-luvulla (Uhlenberg 2009). Viittomakielessä käytetään rakenteita ja sääntöjä, joita tukiviittomissa ei käytetä. Puhekielen lausejärjestyksessä tukiviittomilla korostetaan lauseessa merkittävimpiä sanoja. (Huuhtanen 2011, 27–30.) Puheessa tukiviittomien avulla olennaisin asia tulee esiin ja se tekee siitä helpommin muistettavan. (Köykkä 2021). Aikaisemmat termit tukiviittomista ovat selkoviittomat, puhetta vahvistavat viittomat sekä avainviittomat. Ilmeemme, eleemme ja kehomme ovat luonnollinen kommunikointiväline käyttäessämme tukiviittomia. Suomessa tukiviittomat ovat käytetyimpiä kommunikointimenetelmiä. (Huuhtanen 2011, 27–30.)

1900-luvun lopun vuosikymmeniltä puhetta korvaavasta ja tukevasta kommunikaatiosta on muodostunut oma tutkimuksen sekä kuntoutuksen ala. Näillä toteutetaan runsaasti tutkimusta ja kehitystyötä. Kansainvälisenä etujärjestönä alalla toimii International Society for Augmentative and Alternative Communication eli ISAAC. Tutkimus- ja kehitystyö tutkii laajasti viestintätaitoja puhevammaisten sekä heidän kommunikointipariensa välillä. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Tukiviittomat ovat olleet käytössä Suomessa jo monen vuosikymmenen ajan (Merikoski 2019, 201–219).

2.1 Tukiviittomien käytön syitä

Yleisesti tukiviittomia käytetään puhetta korvaavana menetelmänä ja tukemaan lapsen kielen kehitystä. Viittomat kytketään puhuttuun puheeseen, sillä yhdessä ne edistävät puheen kehitystä sekä auttavat ymmärtämään puheviestiä. (Huuhtanen 2014, 27–30.) Huoltajilla tai vanhemmilla saattaa olla pelko siitä, että tukiviittomien käyttö vaikeuttaa puheenkehitystä lapsella (Ketonen, Launonen, Ikonen, Salmi, Palmroth, Röman & Mattinen 2014, 201–224). Tukiviittomien käyttöön liittyy usein haasteita ja ristiriitoja (Huuhtanen 2011, 27–30). Kuitenkin tutkimustiedon sekä käytännön kokemusten mukaan pelko siitä on turha. Näiden käytöstä on hyötyä kielihäiriöisen lapsen viestinnän ja kielen kehitykselle. Aluksi tukiviittomien käyttö saattaa tuntua vieraalta, jos niiden käyttö ei ole ennestään tuttua lapsen

vanhemmille tai huoltajille. Ne voivat tuntua työläältä, jos taidot viittomien käyttöön ovat puutteelliset. (Ketonen ym. 2011, 27–30.) Vanhemmilla on kuitenkin oikeus olla käyttämättä tukiviittomia lapsen kanssa kotona, vaikka lapsen päiväkodissa käytettäisiin tukiviittomia päivittäin (Uhlenberg 2009). Ympäristö vaikuttaa myönteisesti lapsen asenteeseen käyttäen tukiviittomia sekä ne kannustavat lasta kertomaan mielihaluistaan ja tunteistaan. (Ketonen ym. 2011, 27–30.)

Kuvat ja tukiviittomat ovat keinoja, jotka antavat mahdollisuuden oppia sekä käyttää kieltä näköaistin avulla. Tästä on hyötyä niille lapsille, joilla on viivästyneisyyttä kielen tai puheen kehityksessä. Näköaistin käyttö hyödyttää erityisesti lapsia, joiden puheenkehityksen hankaluudet heijastuvat kuullun puheen ymmärtämisen sekä prosessoinnin vaikeuksiin. (Launonen ym. 2022 332–350.) Näkökulma, jossa tehdään selkeäksi se, miten tärkeää viittomien, ilmeiden, kuvien ja eleiden käyttö on lasten kommunikaatiossa. Tämän mukaan fonologisen työmuistin voimin sanojen äänteitä käsitellään kuuleman perusteella. Motorinen toiminta, näköasti sekä kehollinen palaute ovat kuitenkin merkityksellisempiä. Havaintojen ja motoristen toimintojen avulla sanojen tarkoitukset tulevat esiin. Kehollisten merkitysten aktivoiminen tapahtuu puhumisen ja kielen ymmärtämisen johdosta. (Plaut & Kello 1999.)

2.2 Tukiviittomien kohderyhmät

Puheen kehityksen pulmat ovat monimuotoisia. Korvaavia ja tukevia keinoja puheessa käyttävät ihmiset ovat myös erilaisia. Toisille nämä keinot ovat läsnä koko elämän ja heille se on pääviestintäkeino, kun taas osalle tarve liittyy kielen kehitykseen lapsuudessa. Ihmiset, jotka tarvitsevat tukea puheessa sekä korvaavia keinoja, jaetaan kolmeen ryhmään. Ryhmä määräytyy sen mukaan, mikä on heidän kehityksensä kannalta merkityksellisin. Nämä ryhmät ovat korvaavan kielen ryhmä, tukikieliryhmä sekä ilmaisukieliryhmä. (Launonen ym. 2022, 332–350.)

Varhaiskasvatuksen opettajalla sekä muilla ammattilaisilla on merkittävä tehtävä toimivien käytänteiden vahvistamisessa ja tukemisessa. Nämä edistävät lapsen osallisuutta erilaisissa toiminnoissa. Varhaiskasvatuksessa lapsen osallisuutta pidetään suosiossa maailmanlaajuisesti. Yleissopimus lapsen oikeuksista kertoo, että kaikilla lapsilla on oikeus huolenpitoon, suojeluun, vertaissuhteisiin sekä aktiiviseen osallistumiseen. (Kuutti, Sajaniemi, Björn, Heiskanen & Reunamo 2021.) Lasten osallisuus ja heidän väliset suhteensa

ovat tärkeitä, koska ne vaikuttavat merkittävästi lapsen identiteetin kehittymiseen sekä siihen, miltä tuntuu kuulua ryhmään ja olla sen jäsen (Pihlaja 2009). Varhaiskasvatuksessa laadukkaassa osallistumisessa jokainen lapsi osallistuu sosiaaliseen vuorovaikutukseen sekä vaihteleviin toimintoihin jatkuvasti päivän aikana (Huuhtanen 2014, 27–30). Varhaisiässä olevilla lapsilla kommunikoinnissa ääntely voi tuottaa ongelmia, jolloin kommunikointia voidaan toteuttaa muilla tavoilla. Varhaiskasvatuksessa työskentelevät ammattilaiset sekä huoltajat osoittavat, että alle vuoden ikäisillä lapsilla on halua ja taitoa kommunikoida lähellä olevien ihmisten seurassa. (Uhlenberg 2009.)

Ammattilaisen tehtävä on tunnistaa vuorovaikutuksellinen ja sosiaalinen tuen tarve. Heidän on tuettava jokaista lasta tilanteen vaatiessa. Jos tukea ei tarjota tarpeeksi, hiljaisimmatkin lapset voivat jäädä ryhmän ulkopuolelle. Lapsilla, joilla on erityisvaikeuksia puheen kehityksessä, tukiviittomien käytöstä saattaa tulla pysyvä keino toimivaan vuorovaikutukseen. Tämän takia tukiviittomien aikainen käyttöönotto on tärkeää ja sitä tulisi jatkaa tarvittavan pitkällä aikavälillä. (Huuhtanen 2014, 27–30.) Riippumatta siitä, onko lapsella sanallista, sosioemotionaalista, kognitiivista tai fyysistä toimintahäiriötä, on toimintaan osallistuminen tärkeää (Kuutti ym. 2021).

Vuorovaikutuksen luontevuus käytännössä pohjautuu erilaisten kommunikointitapojen yhtäaikaiseen käyttöön. Tällä tarkoitetaan multimodaalista viestintää, joka toimii puhetta korvaavissa ja tukevissa keinoissa. Tämä pätee myös sujuvasanaisiin ihmisiin, joiden vuorovaikutuksen lopullinen merkitys muodostuu usein ilmeiden, eleiden, äänenpainojen ja muiden puheen oheiskeinojen perusteella erityisesti kasvokkaisessa kommunikaatiossa. Vaikka puhuvat ihmiset käyttävät näitä keinoja usein tiedostamattaan, korvaavia sekä puhetta tukevia keinoja käyttävät ihmiset hyötyvät erityisesti siitä, että he voivat tietoisesti hyödyntää viestinnän monipuolisia keinoja. Vuorovaikutustilanteissa multimodaalisessa viestinnässä näkyy piirre, jossa puhujat hyödyntävät korvaavia tai puhetta auttavia kommunikoinnin tapoja. (Launonen ym. 2022, 332–350.)

Avusteiset ja ei-avusteiset kommunikointikeinot ovat pääryhmät puhetta korvaavissa ja tukevissa keinoissa. Pääsääntöisesti keinoista käytetään vain toista, mutta multimodaalisessa vuorovaikutuksessa käytetään kumpaakin keinoa oman pääryhmän lisäksi. Avusteisessa keinossa apuna käytetään vuorovaikutuksen kommunikoinnin välinettä, esimerkiksi tietokonetta, joka sisältää kommunikointiohjelman. Ei-avusteisessa tavassa konkreettisia

apuvälineitä ei ole, vaan usein käytetään tukiviittomia. (Launonen ym. 2022, 332–350.)

Tukiviittomien lisäksi ei-avusteisessa viestinnässä hyödynnetään pantomiimia sekä eleiden ilmaisua. Näitä keinoja on helppo yhdistää omaan ilmaisuun, joten myös monet ei-avusteiset ihmiset hyödyntävät niitä. (Neuvonen, Launonen, Smith, Stadskleiv & von Tetzchner 2022.)

Tukiviittomat, viittomakieli ja viitottu suomi on tärkeitä kommunikaatiomenetelmiä lapsille, joilla on kuulovamma (Sume 2019, 305–317). Vaikeasti puhevammaiset käyttävät tukiviittomia muiden keinojen kanssa (Grahn 2012). Tukiviittomia hyödynnetään myös autismiskirjon, kehitysvammaisten lasten sekä huonokuuloisten opetuksessa. Tukiviittomat ovat eduksi myös kirjoittamis- ja lukemisvaikeuksia omaaville lapsille. (Sume 2019, 305–317.)

Varhaiskuntoutuksessa on hyödynnetty tukiviittomia suunnitelmallisesti sellaisten lasten kanssa, joilla on diagnoosin perusteella vaikeuksia kielen ja puheen kehityksessä. Downin oireyhtymän diagnoosin saaneella lapsella käytetään varhaiskuntoutusta. (Launonen 1998, myös 2019). Tukiviittomien käyttöön ottamista on kannustettu perheissä, vaikka lapsi olisi alle vuoden ikäinen. Lapsi, jolla on Downin oireyhtymä, omaksuu usein tukiviittomien käytön ennen kuin mukaan tulee puhe. Tukiviittomia soveltavassa varhaiskuntoutuksessa, monet lapset ovat vuosien ajan käyttäneet viittomista pääilmaisukeinona. Tukiviittomat jäävät lapselta pois, kun kaikki hyödyt on saatu niistä irti. Toisille niistä on hyötyä puheen tueksi loppuelämäksi. Tutkitusti kuitenkin pienelle joukolle viittomista on tullut pääilmaisukeino, kun lapsi on puhumaton. (Launonen ym. 2022, 332–350.)

2.3 Vaikutus varhaiskasvatuksessa

Aikuisen malli tukiviittomissa, kuten muissakin viestinnän tavoissa, edesauttaa lapsen osaamista. Lapsen käyttäessä tukiviittomia aikuisen kanssa, lapsi rohkaistuu ilmaisemaan itseään sekä puheen tuottaminen selkiytyy ja lisääntyy. Aikuisen mallintaessa tukiviittomia, lapset omaksuvat ja muistavat ne helpommin. Ymmärtämisen tukemisessa ja puheen rytmittämisessä tukiviittomat toimivat erityisen hyvin. Ohjaus- ja toimintatilanteissa tukiviittomat toimivat hyvänä lisänä. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.)

Varhaiskasvatuksen arjessa siirtymätilanteet voivat olla osalle lapsista haastavia. Näihin tilanteisiin tukiviittomat sekä visuaalisuus auttavat lapsia ymmärtämään meneillään olevaa

toimintaa. Käytettäessä kehonkieltä, ilmeitä, käsiä ja eleitä, myötävaikuttavat ne tapahtumaan lieventävästi sekä havainnollistavasti. Varhaiskasvatuksen työntekijällä äänen korottaminen vähenee tilanteiden ohjaamisessa, kun käytössä on tukiviittomat. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.) Niitä käytettäessä aikuisen puhe hidastuu ja kuulostaa selkeämmältä (Köykkä 2021). Visuaaliset merkit auttavat työntekijän puheen tukemisessa. Ryhmässä voi olla useita lapsia, joille tilanteen seuraaminen ja mukana pysyminen on haastavaa. Samalla visuaaliset merkit helpottavat lapsia näissä tilanteissa. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.)

2.4 Tukiviittomien haasteet ja mahdollisuudet

Tukiviittomat ovat aiheuttaneet kansainvälisesti huolta hoitajissa sekä ammattihenkilöstössä. Tehdyssä tutkimuksessa opettajat nostivat esiin murheensa tukiviittomien leimaavasta vaikutuksesta. Heidän mukaansa tukiviittomien käyttö johtaisi lasten leimautumiseen tai rajoittaisi puheen kehitystä. Inklusiivisesti organisoituna tukiviittomien käyttäminen ei aiheuta leimaantumista. Lapsilla tehtyjen tutkimusten mukaan tämä kommunikointimenetelmä helpottaa viestintää varhaisessa vaiheessa lisäten sanavarastoa sekä jaettua viestintää. (Cologon & Mevawalla 2017.) Viittomien oppimisella on vaikutusta myös lasten väliseen vuorovaikutukseen. Esimerkiksi eräs lapsi on kertonut saaneensa ”käsillä kaverin”. (Köykkä 2021.) Useille lapsille tämä on jatkumo suullisessa viestinnässä, mutta se vähenee kielen kehityksen lisääntyessä. (Cologon & Mevawalla 2017).

Tukiviittomia inklusiivisesti hyödynnettäessä erilaisissa koulutusympäristöissä niitä käyttävät henkilöt oppivat yhdessä. Tämän takia tukiviittomien käyttö ei leimaa niiden käyttäjiä. Uskomuksen mukaan tukiviittomia tulisi käyttää ja opettaa vain niille, joilla on haasteita kommunikaatiossa. Breretonin (2008) tutkimuksen mukaan tukiviittomien sisällyttäminen esikouluikäisille kasvatti heidän moninaisuutensa arvostamista ja osallisuutta. Tutkimuksessa tutkittiin kokemuksia kanadalaisten lasten kommunikaation tukemiseen erilaisilla strategioilla. Tuloksesta tuli ilmi, että lapset osasivat olla vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa, kenellä oli taitoa käyttää avustettua kommunikaatiota. Tämä oli lapsille positiivista sekä tärkeää. Kun vuorovaikutuksessa ei osattu hyödyntää avustettua kommunikaatiota, vaihtuivat lasten vuorovaikutus aktiivisesta passiiviseen. (ks myös Cologon & Mevawalla 2017.)

Tukiviittomien käytössä tärkeimpänä pidetään aikuisten ja kasvattajien positiivista asennetta sekä sitoutumista uuteen kommunikointitapaan. Puhetta tukevien keinojen käyttöön

ottamiseen ei tarvita erityisiä pohjataitoja. Ennen lapsen puheen oppimista, on hänen mahdollista ymmärtää graafisia merkkejä tai samankaltaisia tukiviittomia. Kun puheen korvaavaksi keinoksi on valikoitunut tukiviittominen, aikuisten täytyy omaksua lapsen arkeen kohdistuvat tukiviittomat. Kasvattajien ja muiden aikuisten tulisi arjen vuorovaikutustilanteissa muistutella tukiviittomien hyödyntämisestä. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Tukiviittomat ovat aina käytettävissä, koska kädet kulkevat mukana kaikille. Tukiviittomia hyödyntäessä puheahdistus helpottuu ja itsensä ilmaiseminen on luontevampaa. (Köykkä 2021.) Lapsilla puhe selkiytyy ja lisääntyy, kun heidän kanssaan hyödynnetään tukiviittomia (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219).

Haasteena tukiviittomien käyttöön liittyy myös ammattilaisen puutteellinen tieto (Uhlenberg 2009). Lapsille sekä heidän perheilleen, varhaiskasvatuksen ammattilaiset ovat merkityksellisiä henkilöitä kommunikoinnissa. Yhtenä keinona on tukiviittomien opettaminen varhaiskasvatuksen opettajakoulutuksessa, joka mahdollistaa syrjäytymisen ehkäisemistä. Opettajat olivat myönteisesti asennoituvia tukiviittomien käyttöön ja halusivat oppia hyödyntämään niitä. (Cologon & Mevawalla 2017.) Haasteet tukiviittomien osaamisessa heijastuu vahvasti puhevammaisten kohdalla, sillä useat ihmiset eivät tunne niitä eikä myöskään kuvakommunikointia. (Grahm 2012). Varhaiskasvatuksen ammattilaiset eivät saa tarpeeksi koulutusta liittyen tukiviittomiin, ellei itse hakeudu tukiviittomien lisäkoulutuksiin. Hänen kokemuksensa mukaan varhaiskasvatuksen ammattilaisia kannustetaan kehittämään omaa ammatillisuuttaan. Haasteina kouluttautumisessa on kohdattu kustannukset, jotka ovat nuorelle isoja kompastuskiviä. (Uhlenberg 2009.) Päiväkodissa lauluihin on keksitty kuvaavia tansseja ja leikkejä ilman tukiviittomia. Jos varhaiskasvatuksen työntekijät osaisivat käyttää tukiviittomia esimerkiksi laulujen mukana, oppisivat kaikki näitä tukiviittomia. Vaikka tarve olisi vain muutamalla lapsella. (Köykkä 2021.)

3 Inklusiivinen varhaiskasvatus

Inklusiivisuus koskee jokaista lasta ja se käsitetään laajana kokonaisuutena.

Varhaiskasvatuksen järjestämisessä inklusiivisuus tulee ajatella kokonaisvaltaisena ajatustapana ja arvona. (Opetushallitus 2022.) Suomessa on julkaistu monen kymmenen vuoden aikana koulutus- ja kasvatusjärjestelmää liittyviä kansainvälisiä dokumentteja. Näiden tavoitteena on inklusiivinen kasvatus sekä inklusio. Esiopetuksen sekä varhaiskasvatuksen järjestäjien vastuulla on tarjota inklusiivista varhaiskasvatusta. Tukea tarvitsevalle lapsella on oikeus osallistua esiopetukseen tai varhaiskasvatukseen siinä paikassa, missä joka tapauksessa osallistuisi. (Viitala 2019, 51–73.)

Edellytys inklusiivisen varhaiskasvatuksen toteuttamiseen on erityispedagoginen ja laadukas pedagoginen toiminta ja osaaminen (Opetushallitus 2022). Inklusiivisessa opetussuunnitelmassa korostetaan kokemuksellisuutta, lapsikeskeisyyttä sekä kokonaisvaltaisuutta (Hermanfors 2017). Toteuttamisessa henkilöstön tulee olla sitoutunutta inklusion perusajatukselle sekä lasten hyvinvoinnista huolehtimiseen. Inklusiivisen varhaiskasvatuksen lähtökohtana on kehittää toimintakulttuuria. Tällaisessa jokainen lapsi voi kehittyä, oppia, toimia omana yksilönä sekä ryhmän osallisena. Varhaiskasvatuksessa inklusiivisuus edistää lasten oppimista, osallisuutta ja se kattaa kaikki erilaiset tarpeet. (Opetushallitus 2022.) Integroiduissa ja erityisryhmissä olevat lapset saavat muita enemmän resursseja suomalaisessa varhaiskasvatuksessa (Pihlaja 2009).

3.1 Inklusiivisuus kommunikoinnin tukena

Inklusiivisessa varhaiskasvatuksessa varhaiskasvatuksen ammattilaiset mahdollistavat yhdessä oppimisen lasten kanssa (Viitala 2019, 51–73). On tutkittu, että inklusiivisen opetuskäytännön tukena voidaan hyödyntää erityisesti tukiviittomia (Cologon & Mevawalla 2017). Kun varhaiskasvatuksessa inklusiivisuutta toteutetaan laadukkaasti, siitä hyötyvät kaikki lapset, eikä pelkästään tukea tarvitsevat. Tällaisesta ympäristöstä on hyötyä kognitiiviselle ja kielelliselle kehitykselle. Kielenkehityksen vaikeuksia kohdatessa lapsen kanssa hyödynnetään viestintäkeinoja. Korvaavien kommunikointi keinojen käyttö puheen yhteydessä antaa lapselle tilaisuuden omaksua kieltä sekä kielen käyttötapoja. Niiden avulla lapsi vahvistaa taitoja, joita puheessa tarvitaan sekä helpottaa sosiaalista vuorovaikutusta

erilaisissa tilanteissa. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Inklusiivisessa ympäristössä lasten leikki- ja sosiaaliset taidot harjaantuvat. Lapsena opitut taidot ystävyys-suhteista heijastuvat myöhemmin muissa sosiaalisissa vuorovaikutussuhteissa. (Viitala 2019, 51–73.)

Lasten yhteinen toiminta tukee heidän omaa oppimistaan, sillä lapset oppivat toisiltaan paljon ja huomaamatta. Toiminnan yhteydessä omaksutaan ja opitaan taitoja sekä asenteita. Tärkeänä asiana on nähdä toiset myönteisesti ja hyväksyä lasten kehitys sekä moninaisuus. (Hermanfors 2017.) Tukiviittomilla on todistettu olevan positiivisia tuloksia hyvässä vuorovaikutuksessa sekä kehityksen ja osallistumisen kannalta. Tukiviittomien yhdistäminen inklusiivisessa varhaiskasvatuksessa on potentiaalista, jos ammattilaiset ovat innokkaita opettamaan sekä oppimaan itse niiden käyttöä. (Cologon & Mewawalla 2017.)

3.2 Inklusio

Inklusio käsitteellä ei ole tiettyä määritelmää, sillä se on monimutkainen ilmiö. Inklusiivisessa kasvatuksessa inklusion ajatus konkretisoituu. Inklusiota ajatellaan kokonaisvaltaisesti eikä sitä voida määritellä tarkasti yksittäisellä termillä. Inklusion taustalla vaikuttavat erilaiset arvot, kuten ihmisten yhdenvertaisuus, tasa-arvo sekä yhtäläiset oikeudet. (Viitala 2019, 51–73.) Lasten oikeutta osallisuuteen kannustetaan vahvistamalla yhteistä toimintaa ja sosiaalista oppimista. Erityisesti ottaen huomioon oppimisympäristöt. Jokaiseen toimintaan lapsia osallistetaan monin erilaisin tavoin. (Hermanfors 2017.)

Inklusiiossa oppiminen on jatkuva prosessi, jossa pyritään huomioimaan moninaisuus ja ratkaisemaan haasteita luovasti. Syrjimistä ei hyväksytä vaan moninaisuutta arvostetaan. Inklusiiossa on myös muita arvoja. Näitä ovat luottamus, rehellisyys, rakkaus, myötätunto, rohkeus, ilo, toiveikkuus, rauhanomaisuus ja huolenpito. Erityisesti kasvatuksen kannalta tärkeitä ovat yhteisöllisyys ja osallisuus. (Viitala 2019, 51–73.)

4 Tukiviittomat käytännössä

Vahvalla mallintamisella tuetaan lasten kieleen liittyviä ymmärtämisen taitoja (Opetushallitus 2022). Lapsi hyötyy aikuisen mallista myös muissa esteettömän kommunikoinnin tavoissa (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219). Voimme puhua mallintamisesta, kun varhaiskasvattaja tai muu aikuinen viittoo puheen rinnalla. Aikuiset käyttävät vuorovaikutuksessa tietoisesti myös kuvia ja antavat mallia, miten puhetta voidaan tukea viestinnän apuna käytännössä. Mallia näyttäessä tuodaan esille, miten lauseita muodostetaan ja mikä merkitys on kuvasymboleilla. Taidokkaampien viestijöiden käytettäessä tukiviittomia, lapset kykenevät muodostamaan tukiviittomilla pidempiä lauseita. Tätä pidetään oleellisena, kun tukiviittomat ovat lapsen pääilmaisukieli. Puhetta tukevia keinoja käyttävä viestintäkumppani voi itse oivaltaa, kuinka keinot toimivat viestinnän rinnalla. (Launonen ym. 2022, 332–350.)

4.1 Aikuisen mallintaminen

Mallintamista voi käyttää arjen erilaisissa tilanteissa eri tavoin. Tämä mahdollistaa lapsia oppimaan vuorovaikutuskeinojen käytön itseään vahvemman viestijän avulla. Näillä kerrotaan lapsille, tämän olevan toimiva ja hyväksyty keino viestiä. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Järjestelmällisen toiminnan sanoittaminen vahvistaa sanojen määrän lisääntymistä. Varhaiskasvatuksen toiminnoissa hyödynnetään tarkkaa sekä kuvailevaa kieltä. Näiden apuna tilanteissa käytetään tukiviittomia, esineitä ja kuvia. (Opetushallitus 2022.) Kielellisissä vaikeuksissa nämä tavat antavat mahdollisuuden ilmaista itseään ilman fonologista työmuistia. Vahvistamalla sanojen merkityksiä visuaalisilla ja toiminnallisilla kuvilla sekä eleillä ja viittomilla. Tämä myös syventää niiden yhteyttä epämääräisiin ja epävarmoihin kielellisiin ja äänneperustaisiin ilmauksiin. (Ahonen, Aro, Siiskonen & Ketonen 2014, 373–382.) Ne myös edistävät käsitteiden sekä uusien sanojen oppimista. (Määttänen, Tarnanen, Asikainen, Ervast, Komulainen 2019.)

Aikuisen käyttäessä korvaavia merkkejä lapsi sisäistää ne, kun niillä on merkitys hänen tunteisiinsa tai toimintaan. Kun lapsen kanssa aloitetaan graafisten symboleiden tai tukiviittomien käyttö, on hyvä miettiä minkälaiseen kommunikoinnin tavoitteeseen se liitetään. Hyvä keino on motivoida lasta, jossa hän saa itselleen jotakin mieleistä näiden kautta. Yksi kommunikoinnin tehtävistä on pyytämisen. Tämä ei ehkä kuitenkaan ole lapselle

merkityksellistä. Pyytäminen ei välttämättä aina toimi hyvässä vuorovaikutuksessa tai sen monipuolistumisessa ja jatkumisessa. Viestintä lapsen kanssa voi loppua, kun hän saa pyytämänsä asian. Houkuttelevaa lapselle on, kun hän saa tehdä asioita toisen ihmisen kanssa. Tärkeää on, että lapsi tuntee olonsa hyväksi ja toimeliaaksi vuorovaikutuksessa. Leikkihetki on lapselle mieleinen ja motivoiva tilanne, jossa voi samalla oppia puhetta tukevia kommunikointikeinoja. Arkisissa tilanteissa puhetta korvaavia keinoja on hyvä käyttää heti alusta asti muun puheen kanssa. Lapsen taitotason kasvaessa hän ryhtyy käyttämään korvaavia merkkejä itsensä ilmaisemisessa. (Launonen ym. 2022, 332–350.)

4.2 Tukiviittomat ja kuvat kielen tukena

Tukiviittomien tai eleiden käyttäminen varhaiskasvatustyössä edistää sekä selkeyttää ymmärrettyä tulemistä (Uhlenberg 2009). Kielen kehitystä ohjaavana tai korvaavana tapana kuulevan lapsen kanssa, viittomia käytettäessä on tärkeä liittää siihen luonteva puheilmaisu. Aluksi tukiviittomien käyttö on yksin viittomista, jossa puhuja viittoo tärkeimmän asian lauseesta eli avainsanan. Tämä on myönteistä lapselle, koska tukiviittomilla korostetaan tärkeitä sanoja, puheen nopeus hidastuu sekä lauseenrakenteet muuttuvat helpommiksi ymmärtää. (Launonen 2014, 37.)

Tukiviittomat perustuvat tilankäyttöön sekä liikkeeseen, jolloin niitä on haastavaa opetella kirjoista. Muistin vahvistamisessa apuna voidaan käyttää viittomakuvia. Kuvat auttavat muistamaan viitottua asiaa, kun sen on nähnyt jonkun tekevän sekä myös itse tehnyt. Kuvat ovat hyvä huomautus niiden käytöstä ja olemassaolosta. Hyvänä esimerkkinä kuvien käytöstä on erilaisissa arkipäivän tilanteissa, kuten ruokailu sekä pukeminen. (Huuhtanen 2014, 29.) Kuvatauluilla on hyötyä kerronnassa, keskustelemisessä sekä yhteisleikeissä (Määttä ym. 2019). Papunetissä on käytössä ilmaisia työkaluohjelmia, joiden avulla saa tulostaa viittoma- sekä kuvamateriaaleja. Näitä voidaan käyttää toiminnan tueksi. Sivustosta löytyy myös viittomapiirroksia ja erilaisia lauluja tukiviittomakuvilla. (Papunet 2024.)

4.3 Kehityksen tukeminen

Tuen tarpeen tullessa esiin, toimet tukea varten on hyvä aloittaa viipymättä. (Määttä ym. 2019.) Lapsien kehitys tapahtuu prosessin vaiheissa, joista rajoittuu kehityskausia. Lapsi

omaksuu parhaiten uusia tapoja herkkyyksikausien aikana. Tutkimusten kautta on selvinnyt, että lapsi oppii leikin ja toiminnan kautta. Kasvattajat pyrkivät luomaan lapsille erilaisia oppimisympäristöjä, joiden avulla heidän taitonsa lisääntyvät ja vahvistuvat. Tämän seurauksena kehittyi valmiuksia uusiin erilaisiin toimintoihin. (Lummelahti 1993, 199–218.) Lapsen kokonaisvaltaisesta kehityksestä on haastavaa löytää eri sisältöalueita. Kielen kehitystä sekä tukemista pitäisi edistää jokaisella kasvatusalueella. (Alijoki 1993, 226–243.) Jokaisessa kulttuurissa on oma kielensä, jonka lapsi oppii kuulemalla ja käyttäen sitä arjessaan. Aikuisten käyttämät visuaaliset viestintäkeinot tukevat lapsen kielen oppimista. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Varhaiskasvatus iässä olevan lapsen kielellinen kehitys on yhteydessä päivittäin tapahtuviin vuorovaikutustilanteisiin. Varhaiskasvatuksen henkilöstöllä on suuri merkitys lasten kielen kehittymisen kannalta, koska lapsi viettää ison osan päivästäan päiväkodissa. (Alijoki 1993, 226–243.) Tukiviittomista on myös etua lapselle, kun hän on alkanut puhumaan. Nimeämisessä tukiviittomat edistävät sanojen muistamista sekä vahvistavat lauseen muodostamista suomen kieliopin mukaan. Sormiaakkosten käyttö voi hyödyttää äänneiden ja kirjaimien mieleen jäämistä. Puheen ja tukiviittomien yhdistäminen ilmenee lasten ensimmäisissä lauseissa. (Ketonen ym. 2014, 201–224.)

4.4 Arkielämän tilanteita

Aluksi lapsen voi olla vaikea kiinnittää huomionsa käsien liikkeisiin. Lapsi ei välttämättä ymmärrä, että käsiä käyttämällä pystytään kuvaamaan ja ilmaisemaan asioita. (Ketonen ym. 2014, 201–224.) Huomion kiinnittämistä tukee tukiviittomat sekä kuvat. Konkreettisen esimerkin avulla lapsi pysähtyy vaivattomammin puheen äärelle. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Tarkkaavaisuutta on hyvä vahvistaa, jotta lapsen huomio kiinnittyisi tukiviittomiin. Sitä voidaan herättää hyödyntäen esimerkiksi lorujen ja laulujen avulla. (Ketonen ym. 2014, 201–224.) Eleet ja tukiviittomat näyttävät rinnakkain loruissa ja laululeikeissä (Launonen ym. 2022, 332–350). Loruissa ja lauluissa tukiviittomat auttavat parantamaan sanojen muistamista sekä opettelua. Tukiviittomien rytmit auttavat kirjoittamisen ja lukemisen kehittyviä taitoja. Näiden harjoittelussa osana on myös riittely. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.)

Paras tapa oppia tukiviittomia on tavanomaisissa päivittäisissä toiminnoissa (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219). Kuitenkin puheen korvaavien kommunikointi keinojen käyttö saattaa herkästi unohtua arjen erilaisissa tekemisissä (Grahn 2012). Tukiviittomien käytöstä saadaan kiinnostavaa ja hauskaa kaikille. Näitä on hyödynnetty jo vauvojen kanssa. Televisiossa

esiintyy nykypäivänä myös paljon tukiviittomia, kuten Pikku kakkosessa. Tukiviittomia ei opita pelkästään yksittäistä asiaa viittomalla tai jos viikon aikana kerrataan yhtä samaa asiaa. Lapsen muistiin ne jäävät helpommin, kun niitä käytetään monissa eri tilanteissa. Esimerkiksi siirtyessä tilasta toiseen tai lähdetessä ulos. Tukiviittomien tarkoituksena on korostaa yksittäistä sanaa lauseessa. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.) Tästä mallina lauseesta “lähdetään syömään” viitotaan sana “syömään”. Leikkiessä voidaan viittoa tiettyjä avainsanoja lapsen kanssa (Launonen ym. 2022, 332–350). Viestinnässä myös muihin esteettömiin keinoihin voidaan sisällyttää tukiviittomia (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219). Kuvia ja tukiviittomia hyödyntämällä aikuiset yhdessä lasten kanssa pystyvät kertomaan, mitä leikeissä tapahtuu. (Launonen ym. 2022, 332–350.) Niiden käyttö sopii loistavasti piirrä ja arvaa-leikkiin. Tässä lasten tarkkaavuutta tuetaan piirtämisen avulla. Muistipelissä on helppo hyödyntää tukiviittomia, kun parin löydetessä asia täytyy viittoa ennen kun saa pitää sen. Näitä keinoja hyödyntäen, voidaan harjoitella hiljaa olemista, jos jollekin lapselle se on hankalaa. (Merikoski & Pihlaja 2019, 201–219.)

5 Johtopäätökset

Tämän kirjallisuuskatsauksen myötä, ymmärsimme miten tärkeitä tukiviittomat ja erilaiset kommunikointitavat ovat varhaiskasvatuksessa. Tulevassa työssämme olisi tärkeä osata tukiviittomien käyttöä, sillä yhä enemmän ja enemmän niitä tarvitaan. Lapsia tulee eritaustoista ja yhteistä kieltä ei välttämättä ole, joten kuvien ja tukiviittomien avulla pyrimme luomaan luontevan vuorovaikutuksen kaikkien välille.

Haasteina kuitenkin on tukiviittomien opettamisen puute koulutuksissa. Myös Uhlenberg (2009) mainitsi kouluttautumisen puutteesta, joka tuo vaikeuksia osaaviin ammattilaisiin. Toisena haasteena myös ilmeni kustannukset, joita opinnot aiheuttavat. Tämä on kuitenkin meillä suomalaisissa yliopistoissa etuus, sillä opinnoista ei tarvitse erikseen maksaa. Olemme kohdanneet varhaiskasvatuksen opettajan opintojen aikana, että tukiviittomiin emme saisi tarpeeksi koulutusta. Tukiviittomien opetuksen lisääminen olisi hyödyllistä tulevaisuuden opettajien kannalta, koska tarve on merkittävä tulevassa työssä.

Tutkimuksen aihe on merkittävä ja sen myötä oma tietomme lisääntyi. Tulevina varhaiskasvatuksen opettajina pyrimme ottamaan käyttöön nämä kyseiset puhetta tukevat kommunikointi keinot jokapäiväisissä arjen hetkissä. Merikosken ja Pihlajan (2019) mukaan tukiviittomien oppiminen tapahtuu parhaiten päivittäisissä toiminnoissa. Arjen kiireessä kuitenkin tukiviittomien ja kuvien käyttö voi unohtua (Grahm 2012). Tästä otamme itsellemme myös haasteen tulevaisuutta varten, että joka päivä käyttäisimme tukiviittomia sekä kuvia arjen sujuvoittamiseksi. Oman kokemuksemme kautta, olemme huomanneet, miten helppokäyttöinen kuvatyökalu Papunet on. Matalalla kynnyksellä, sieltä saa helposti luotua ryhmään sopivia kuvia. Sivustolla on myös saatavilla eri lauluihin tukiviittomien kuvat, joita olemme sijaisuuksia tehdessä hyödyntäneet.

Kirjoittaessamme tätä kirjallisuuskatsausta, pohdimme miten tukiviittomia varhaiskasvatuksessa voisi vielä lisää tutkia. Meidän ehdotuksemme olisikin, että tutkittaisiin miten tukiviittomat vaikuttavat nykyajan varhaiskasvatuksessa, esimerkiksi tukiviittomien vaikutus lapsiin, henkilökuntaan sekä koko varhaiskasvatukseen. Koimme, että tukiviittomia on tutkittu Suomessa vähäisesti.

Varhaiskasvatussuunnitelmassa mainitaan tuen eri muodoista. Tuen muodot ovat rakenteellisia, hoidollisia sekä pedagogisia. Kommunikointimenetelmät, kuten kuvat, tukiviittomat sekä teknologian hyödyntäminen, sisältyvät pedagogisiin tuen muotoihin. Pedagogisessa tuen muodossa luodaan lapsille struktuuri päivään ja toistetaan toimintoja, jotta rytmi pysyisi samana. (Opetushallitus 2022.) Oman kokemuksemme mukaan varhaiskasvatuksessa päivärytmistä kiinni pitäminen ei aina toteudu, syynä tähän on aikuisten luoma kiire sekä se ettei henkilökuntaa välttämättä ole tarpeeksi. Jotta rakenteelliset tuen muodot olisivat laadukkaita, henkilöstön osaamista tulisi lisätä ja kehittää (Opetushallitus 2022). Henkilöstön osaamista tulisi kehittää työnantajan kautta. Useat ammattilaiset eivät saa koulutusta tukiviittomiin, elleivät itse hakeudu oma-aloitteisesti (Uhlenberg 2009). Mielestämme tukiviittomien koulutus henkilöstöille tulisi olla jokaisessa varhaiskasvatyksikössä mahdollista toteuttaa.

6 Lähdeluettelo

- Ahonen, T., Aro, T., Siiskonen, T., & Ketonen, R. (2014). Kielen oppiminen ja oppimisvaikeudet - Leikin asia? Teoksessa T. Siiskonen, T. Aro, T. Ahonen & R. Ketonen, *Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa?* (ss. 373 - 382). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Alijoki, E. (1998). Puhe- ja äänihäiriöt. Teoksessa M. Kauppinen & M. Sarjanoja, *Eriäinen lapsi päivähoitossa* (ss. 226-243). Porvoo: WSOY.
- Brereton, A. (2008). Sign language use and the appreciation of diversity in hearing classrooms. *An international Research Journal*. Washington DC.
- Cologon, K., & Mevawalla, Z. (2017). *Increasing inclusion in early childhood: Key Word Sign as a communication partner intervention*. Sydney: INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE EDUCATION.
- Grahn, T. (25. 5 2012). *Taidot, vaihtoehtoiset kommunikointimenetelmät (AAC) , erityispedagogiikka ja elämänhallinta*. Noudettu osoitteesta Puheoikeus: <https://www.puheoikeus.fi/2012/05/taidot-vaihtoehtoiset-kommunikointimenetelmat-aac-erityispedagogiikka-ja-elamanhallinta/>
- Heiskanen, N., Neitola, M., Syrjämäki, M., Viljamaa, E., Nevala, P., Siipola, M., & Viitala, R. (2021). Kehityksen ja oppimisen tuki sekä inklusiivisuus varhaiskasvatuksessa: Selvitys nykytilasta kunnallisissa yksityisissä varhaiskasvatuspalveluissa sekä esitys kehityksen ja oppimisen tuen malliksi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Hermanfors, K. (2017). *Inklusiivinen varhaiskasvatus - itsestäänselväkö?* *Kasvatus & Aika*, 11(3).
- Huuhtanen, K. (2014). Kommunikointi elein ja viittomin. Teoksessa K. Huuhtanen, *Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa* (ss. 27 - 30). Kehitysvammaliitto ry.

- Ketonen, R., Launonen, K., Ikonen, A., Salmi, P., Palmroth, A., Röman, M., & Mattinen, A. (2014). Kieli ja viestintä. Teoksessa T. Siiskonen, T. Aro, T. Ahonen & R. Ketonen, *Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa* (ss. 201 - 224). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kuutti, T., Sajaniemi, N., Björn, P. M., Heiskanen, N., & Reunamo, J. (2021). Participation, involvement and peer relationships in children with special educational needs in early childhood education. *European Journal of Special Needs Education*.
- Köykkä, J. (2021). *Tukiviittomien avulla ammattilainen vahvistaa lapsen kielellisiä taitoja*. Noudettu osoitteesta Valteri: <https://www.valteri.fi/tukiviittomien-avulla-ammattilainen-vahvistaa-lapsen-kielellisia-taitoja/>
- Launonen, K. (1998). Varhaisviittomisohjelman kehittäminen, kokeilu ja pitkäaikaisvaikutukset Downin syndrooma -lasten varhaiskuntoutuksessa. *Eleistä sanoihin, viittomista kieleen*. Valtakunnallinen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 75. Kehitysvammaliitto.
- Launonen, K. (2014). Viittomien käyttö kielen ja kommunikointitaitojen kehittämisessä. Teoksessa K. Huuhtanen, *Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa* (ss. 32 - 39). Kouvola: Kehitysvammaliitto ry.
- Launonen, K. (2019). Sign acquisition in Down syndrome: Longitudinal perspectives. Teoksessa N. Grove & K. Launonen, *Manual sign acquisition in children with developmental disabilities* (ss. 89 - 113). Nova.
- Launonen, K., Neuvonen, K., & Savolainen, I. (2022). Puhetta tukeva viestintä arjen kuntoutuksessa. Teoksessa S. Kunnari & M. Laasonen, *Lasten kielelliset vaikeudet. Haasteiden tunnistaminen ja kuntoutus*. (ss. 332-350). Keuruu: PS-kustannus.
- Lummelahti, L. (1993). Kehityksen viivästyneisyydestä. Teoksessa M. Kauppinen & M. Sarjanoja, *Erlainen lapsi päivähoitossa* (ss. 199-218). Porvoo: WSOY.

- Merikoski, H., & Pihjala, P. (2019). Puheen ja kielen kehityksen tukeminen varhaiskasvatuksessa. Teoksessa P. Pihlaja & R. Viitala, *Varhaiserityiskasvatus* (ss. 201-219). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Määttänen, P., Tarnanen, K., Asikainen, M., Ervast, L., & Komulainen, J. (2019). *Kun lapsen puhe on epäselvää tai kielen oppimisessa on vaikeutta (Kehityksellinen kielihäiriö)*. Noudettu osoitteesta Käypä hoito: <https://www.kaypahoito.fi/khp00092>
- Neuvonen, K. A., Launonen, K., Smith, M. M., Stadskleiv, K., & von Tetzchner, S. (2022). Strategies in conveying information about unshared events using aided communication. *Child Language Teaching and Therapy*.
- Opetushallitus. (2022). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2022. Opetushallitus.
- Papunet. (2024). Noudettu osoitteesta <https://papunet.net/>
- Pihlaja, P. (2009). Erityisen tuen käytännöt varhaiskasvatuksessa - näkökulmana inklusio. *Kasvatus*, 146-157.
- Plaut, D. C., & Kello, C. T. (1999). The emergence of phonology from interplay of speech comprehension and production: a distributed connectionist approach. Teoksessa B. MacWhinney, *The emergence of language*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Sume, H. (2019). Lapsi, jolla on kuulovamma. Teoksessa P. Pihlaja;& R. Viitala, *Varhaiserityiskasvatus* (ss. 305 - 317). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Uhlenberg, D. (2009). Sing language and gestures in young early childhood. *University of Northern Iowa*.
- Viitala, R. (2019). Inklusio ja inklusiivinen varhaiskasvatus. Teoksessa P. Pihlaja;& R. Viitala, *Varhaiserityiskasvatus* (ss. 51-73). Jyväskylä: PS-kustannus.